

Ks. ROMAN SZMURŁO

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ŚMIERĆ MANIEGO (FRAGMENTY III HOMILII MANICHEJSKIEJ) WSTĘP, KOMENTARZ I TŁUMACZENIE Z JĘZYKA KOPTYJSKIEGO

WSTĘP

W 1930 r. angielski kolekcjoner A. Chester Beatty nabył paczkę z tekstami koptyjskimi od Kairskiego handlarza antyków. Przekazał je do opracowania niemieckiemu badaczowi Hugo Ibscherowi. Temu, po początkowych niepowodzeniach, udało się wyodrębnić 48 arkuszy stosunkowo dobrze zachowanych. Stwierdził, że zawierają teksty manichejskie i pochodzą one prawdopodobnie z drugiej połowy IV w. z małej osady leżącej na południe od Fajum. Następnie Hans Jakob Polotsky dokonał podziału na cztery główne części, odczytania i tłumaczenia odkrytych fragmentów¹. Tytuł „homilie” został zaczerpnięty z określeń przypisanych do pierwszej i drugiej części². Pierwsza jest określona jako plogos mpsapsp (Kazanie o błaganiu)³ a druga jako plogos mpnaq mpoemos (Kazanie o wielkiej wojnie)⁴.

Tak zwane *Homilie manichejskie* nie są autorstwa samego Maniego, lecz jego uczniów i wyznawców. Pierwsze dwie części zostały prawdopodobnie pierwotnie zredagowane w ostatnich dziesięcioleciach III w., trzecia część około 300 r., a czwarta nie daje żadnych przesłanek do datowania⁵. Jak przypuszcza H. Ibscher, celem homilii było propagowanie nauki manichejskiej (I–II homilia), a także wewnętrzne zbudowanie wiernych (III–IV homilia)⁶.

Tłumaczony fragment należy do III homilii, która została opatrzona tytułem plogos mpnaq mpoemos (Część o ukrzyżowaniu)⁷. Ta część zawiera opis prześladowania Maniego za Bahrama I. Życzliwy Maniemu król

¹ Por. H. J. P o l o t s k y, *Manichäische Homilien*, Band I, Stuttgart 1934, IX–XI.

² Tamże, XV.

³ Tamże, XV.

⁴ Tamże, XVI.

⁵ Tamże, XV.

⁶ Tamże, XV.

⁷ Tamże, XVI.

Szapur zmarł w 272–273 r. Po nim na tronie zasiadł jego starszy syn Hormizdas, który kontynuował życzliwe nastawienie ojca⁸. Po roku rządów Hormizdas zmarł, a na czele państwa stanął jego młodszy brat Bahram I. Nowy władca zmienił całkowicie nastawienie do Maniego i jego zwolenników. Następuje stopniowy powrót znaczenia religii mazdajskiej. Przywódca mazdaizmu, Kartir, z irytacją patrzył na rosnące wpływy Maniego na dworze królewskim Szapura i czekał na stosowną chwilę, aby przywrócić dawne znaczenie oficjalnej religii⁹. Historia opisana w homilii rozpoczyna się od podróży misyjnej Maniego do rodzinnej Babilonii. Mani zamierzał kontynuować swą podróż do regionu Kuzjany, na Wschodzie, ale został powstrzymany przez wojska królewskie i zmuszony do powrotu. Szybko zrozumiał, iż nastawienie króla i jego dworu wobec niego zmieniło się diametralnie i kres jego życia jest bliski. W takich okolicznościach zapowiedział uczniom swoją śmierć. (44) Gdy przebywał u nowo nawróconego księcia o imieniu Bat, otrzymał rozkaz od króla, aby natychmiast udał się do Belapat (Gundeszapur), w pobliżu rezydencji królewskiej. Udał się w podróż i przybył do stolicy w niedzielę. Jego przybycie wywołało pewną sensację. Natychmiast o jego przybyciu doniesiono Kartirowi, a ten przekazał informację jednemu z głównych urzędników dworu Bahrama. Wkrótce stanął przed obliczem króla (45) i został przesłuchany. Bahram pytał o pochodzenie jego religii. (46) Mani wykazał nadprzyrodzony charakter swojej religii. (47) Wspomniał okazaną mu życzliwość przez Szapura i Hormizdasa. Bahram kazał zakuć go w kajdany. (48) Następnie Mani skierował do uczniów osobiste pouczenia (tekst niетłumaczony, zniszczony: 49–52). Wzniósł ostatnią modlitwę do Jezusa (jednocześnie do Dziewicy Światłości i do Umysłu Wielkości). (53 i 54 [zniszczone]). Dalsze strony ukazują śmierć Maniego (55–56; tekst niетłumaczony, zniszczony). Po śmierci Mani przybywa do Królestwa Światłości (57–58; niетłumaczony, zniszczony), gdzie jego zwłoki oplakują trzy katechumenki (59). Homilię kończy krótkie podsumowanie, które akcentuje główne wydarzenia przedstawione w opowiadaniu (60).

W tłumaczym tekście dostrzegamy wyraźne podobieństwa sądu nad Manim do opowiadań ewangelicznych o sądzie, mecie i śmierci Jezusa¹⁰.

Wydania Tekstu

H. J. P o l o t s k y, *Manichäische Homilien*, Band I, Stuttgart 1934, 44–60.

⁸ A. M a g r i s (a cura di), *Il manicheismo, Antologia dei testi*, Vago di Lavagno 2000, Morcelliana, 107.

⁹ Por. tamże.

¹⁰ Odpowiedź Maniego na pytanie o pochodzenie jego religii jest podobna do odpowiedzi Jezusa udzielonej Piłatowi na temat nadprzyrodzonego charakteru jego Królestwa (por. J 18,26). W ogóle samo przesłuchanie Maniego przypomina przesłuchanie Jezusa (por. J 18,28–40). Przesyłanie Maniego od jednego urzędnika do drugiego odpowiada przesłuchiowaniu Jezusa przez Heroda i Piłata (por. J 23,1–25). Podobnie troska „trzech katechumenek” okazana ciału Maniego przypomina opowiadanie o niewiastach przy grobie po śmierci Jezusa (por. Łk 24,1–11).

Przekłady nowożytne

Niemiecki:

H. J. Polotsky, *Manichäische Homilien*, Band I, Stuttgart 1934, 44–60.

Włoski:

A. Magris (a cura di), *Il manicheismo*, *Antologia dei testi*, Vago di Lavagno 2000, Morcelliana, 107–111.

PRZEKŁAD

44. [...] Nie poruszył, aż dotarł do Hormezdakszahar¹¹. Chciał powrócić do Kuschan. [...] Następnie powrócił w gniewie i strapieniu serca¹². Przybył do ziemi Susiany¹³. Wyszedł z Hormezdakszahar aż dotarł do Messeny. Z Messeny dotarł do rzeki Tygrys¹⁴, która rozciąga się aż Ktezyfontu¹⁵. Gdy odchodził i był w drodze, uczynił pewne wzmianki¹⁶ o swoim ukrzyżowaniu, mówiąc im: przypatrzcie się mi i nasyćcie się mną, moi synowie, ponieważ oddalę się od was ciałem¹⁷. (...)

45. [...] i przybył do Belapat, miejsca ukrzyżowania i miejsca, w którym przygotowano¹⁸ kielich [...]. Gdy Magowie¹⁹ zauważyli, jak (*ludzie*) pytali: „kim jest ten, który przybył?”, mówiono im: „to jest Mani!”. Kiedy to usłyszeli²⁰, byli pełni gniewu²¹. Wyszli i oskarżyli go przed Kardelem²². Sam Kardel posłał do Doradcy²³. Potem Kardel z Doradcą poszli i przedstawili oskarżenie²⁴ wobec Magistor²⁵. Sam Magistor przesłał królowi. Gdy usłyszał o nich (tj. oskarżeniach) [...], wówczas posłał i wezwał mo-

¹¹ Hormezdakszahar – miasto w Chuzystanie, dziś nazywa się Ahwaz am Karun. Por. H. J. Polotsky, *Manichäische Homilien*, Band I, Stuttgart 1934 [dalej: Polotsky], przypis b, 44.

¹² Dosł. „będąc strapiiony sercem” ewähē Näh̄t, Polotsky, 44’13.

¹³ pkaà Nozeos, Polotsky, 44’13.

¹⁴ pero NTcgris, Polotsky, 44’15–16.

¹⁵ kthsifvn, Polotsky, 44’16.

¹⁶ Dosł. „rzucił jakieś wzmianki” – awnoyē NàNèvrme, Polotsky, 44’17–18.

¹⁷ Dosł. „według ciała” – kata svma, Polotsky, 44’20.

¹⁸ Dosł. „w którym przyłączono” – etaytv̄t, Polotsky, 45’10.

¹⁹ Mmagosaios, Polotsky, 45’11.

²⁰ Dosł. „kiedy usłyszeli te” – ntaroysv̄tme ne, Polotsky, 45’13–14.

²¹ Dosł. „napelnili się gniewem” – aymoyà Nblke, Polotsky, 45’14.

²² kardel Polotsky, 45’15; terminem tym określano Wielkiego Kapłana kultu mandejskiego, który był religią państwową w czasie panowania Sassanidów.

²³ synkauedros, Polotsky, 45’15. *Synkathedros* w terminologii administracji rzymskiej (tu tłumacz koptyjski zastosował dla określenia funkcji w administracji Sassanidów) oznacza „doradcę”, a bardziej dosłownie „asesor”. Być może chodziło tu o głównego doradcę króla. Trudno to autorytatywnie określić.

²⁴ Dosł. „wygłosili obciążenie” – ayteoyo Nkathgoria, Polotsky, 45’16–17.

²⁵ magistor, Polotsky, 45’17. W Imperium Sassanidów terminem „magister” określano zarówno mistrza ceremonii (*magister officiorum*), jak i wyższego przełożonego wojska (*magister militum*). Zob. A. Magris, *Il manicheismo...*, 108 p. 116.

jego Pana. W niedzielę²⁶ przybył do Belapat i następnego dnia²⁷ oskarżono go. W niedzielę król rozkazał przeciw niemu i przesłuchiwał go (?)²⁸ (...) [...].

46. [...] Kiedy dotarł przed oblicze króla²⁹. Napotkał w twarzy [...]. Wtedy, gdy król go znalazł, jego oblicze ściągnął grymas złości³⁰. Powiedział mu mnóstwo swoich słów: „oto trzy całe lata chodzisz z Badia: jakie jest Twoje prawo³¹, w którym go pouczyłeś, że on wyrzekł się naszego i przyjął tylko twoje?³² [...] wyjaśnienie³³. Dlaczego ty nie poszedłeś z nim tam, dokąd ja kazałem tobie, żebyś poszedł z nim i wrócił z nim?”. Mój Pan szybko poznał, że sprawa dostarcza pretekstu przeciwko niemu. [...].

47. [...] od kogo przyjąłeś tę naukę? Nasze sprawy są szlachetniejsze od tych ze świata³⁴. Od początku bowiem, gdy Partowie przejęli władzę³⁵. „Te rzeczy twoje nie stały się, dopóki królestwo jest w naszych rękach”. Wówczas powiedział mu mój Pan w obecności wszystkich dobrze urodzonych³⁶: „Pytaj o mnie wszystkich ludzi! Nie mam żadnego mędrca ani nauczyciela, od którego nauczyłem się mądrości³⁷ lub od którego otrzymałem te rzeczy, lecz ja, gdy je otrzymałem, otrzymałem je od Boga przez jego anioła; posłano mnie przez Boga, abym głosił to w twoim królestwie. Albowiem cały świat zbłądził, zszedł na manowce. Porzucił mądrość Boga, Pana wszystkiego. Ja zaś otrzymałem ją od Niego i objawiłem drogę prawdy wobec całego świata³⁸, ażeby dusze tego mnóstwa (rzeszy) zostały ocalone i uciekły przed karą. Objawia się bowiem świadectwo o wszystkim³⁹, co przynoszę; wszystko to, co [głoszę?] było już we wcześniejszych pokoleniach. Lecz jest zwyczaj tego rodzaju⁴⁰, że droga prawdy objawia się czasami i znika czasami⁴¹ [...]”. Rzekł do niego król: „Dlaczego Bóg objawia to tobie? [...] a Bóg nie (objawia?) nam ponieważ jesteśmy panami całej krainy”. To zaś mój Pan (rzekł): „Bóg jest tym, który ma moc [...]”.

48. [...] To, co chcesz, uczyni mi! Natomiast ja będę mówił prawdę [...] przed tobą. „Król Szapur otoczył mnie opieką [...] i napisał list do mnie i do

²⁶ Dosł. „w dniu niedzieli” – àn{pào}oye Ntkyriakh, Polotsky, 45’.

²⁷ Dosł. „w drugim” – àntdeytera, czyli w poniedziałek, Polotsky, 45’21.

²⁸ Dosł. „przebił go” – awèataw m{, Polotsky, 45’21–22.

²⁹ Dosł. „wobec króla” – MpMto abal MpRro, Polotsky, 46’8–9.

³⁰ Dosł. „Jego twarz zmieniła się uśmiechem złości” – apWào noytW àNoysvbe Nblke, Polotsky, 46’11.

³¹ pnomos, Polotsky, 46’13.

³² Dosł. „Wziął twoje je samo” – awka pvk àv{vh} NtootW, Polotsky, 46’14–15.

³³ uermhneia, Polotsky, 45’15.

³⁴ para napkosmos, Polotsky, 47’2.

³⁵ Dosł. „gdy Partowie wzięli berło” – N{tare}Mparuos èiqrhph, Polotsky, 47’2–3.

³⁶ Neygenhs, Polotsky, 47’5–6.

³⁷ aièisbv NtotW acsofia, Polotsky, 47’7–8.

³⁸ Dosł. „w środku całego świata” – àNtmhte Mpkosmos MpthrW, Polotsky, 47’13–14.

³⁹ Dosł. „o każdej rzeczy” – Nàvb nim, Polotsky, 47’18.

⁴⁰ Dosł. „taki jest zwyczaj ten, który istnieje” – ttapS te tei etéoop, Polotsky, 47’20.

⁴¹ Dosł. „pojawia się jakieś razy i chowa się jakieś razy” – oyvnà NàNsap NWàvp Nàn{s}ap, Polotsky, 47’21.

wszystkich szlachetnie urodzonych⁴², który brzmi następująco⁴³: ‘Strzeżcie go i wspomóżcie go mocno⁴⁴, ażeby nikt nie wykroczył i nie zgrzeszył przeciwko niemu’. Leczą dowody dla ciebie, że król Szapur otoczył mnie dobrze opieką, i listy, które napisał o mnie według każdego kraju do szlachetnie urodzonych, aby mnie otoczyli opieką”. Nie w czasie króla Hormizdasa⁴⁵ [...] byłem przy nim [...] po królu Szapurze⁴⁶. „To ty jesteś, który [...] Ty sam, ty zobaczyłeś⁴⁷, że Hormizdas jest czczony bardzo”. Kiedy król dostrzegł, że [...]. Każda rada i każda obrona: [...] i nie było żadnej w ogóle sprawy przeciw niemu⁴⁸, zabójstwa [...] biczowaniu [...] *Mani*] powiedział: „Spójrz, o Słońce, jesteś świadkiem, że król [...] wobec mnie w swoim wszeteczeństwie”. Potem król rozkazał związać mojego Pana⁴⁹. Kazał nałożyć⁵⁰ trzy łańcuchy [...] na jego stopy. Skuli łańcuchem jego szyję⁵¹. Ciągnęli go młodzieńcy [...] przed nim w lęku. Wówczas po tym wszystkim przypomniał, że miał łańcuchy na nogach [...].

Tekst uszkodzony. Zachował się fragmentarycznie.

Od strony 53.

O, Sędzio wszystkich światów! Wysłuchaj modlitwy sprawiedliwych [...]. O prawdziwy Ojciec sierot i obłubieńcze żółtej wdowy! O Pierwszy sprawiedliwości⁵²! Wysłuchaj głosu tego, który jest udręczony: [...] mój Zbawicielu! O, Człowieku Doskonały, Dziewico Światła! Przyciągnijcie do siebie moją duszę z tej otchłani! Zawstyďte nienawidzących za pomocą waszego [...]. Wy posłaliście mnie do tego [...] Umysłu Wielkości⁵³, istoty⁵⁴ [...]. To Ty mnie skierowałeś i posłałeś, [wysłuchaj] szybko mojej modlitwy! Uwolnij więźnia z rąk tych⁵⁵, którzy mnie porwali. Uwolnij związanego kajdanami z żelaza! Uchroń mojego ducha od [...], moją duszę od [...] zginał w środku tego świata [...] że zniósłem je⁵⁶ z powodu twoich [...] od mojej młodości. Oby twoja wielka moc mogła [...] twoi potężni aniołowie [...] oszustwo, i abym odrzucił moje łańcuchy i powierzył⁵⁷ dom swojemu panu [...] w swoim ciecie. Ogołoć mnie [...].

⁴² neygenhs, Polotsky, 48’3.

⁴³ Dosł. „mówiący:” – ewēw Mmas èe, Polotsky, 48’4.

⁴⁴ Dosł. „pięknie, bardzo” – kalvs, Polotsky, 48’5.

⁴⁵ àvrmsad, Polotsky, 48’10.

⁴⁶ mNNSa sapvrhs pRro, Polotsky, 48’11.

⁴⁷ akno, Polotsky, 48’12; w dialekcie subachmimskim odpowiednikiem saidzkiego i bohairskiego nay „wiedzieć” jest czasownik no. Por. W. E. C r u m, *A Coptic Dictionary. Compiled with the help of many scholars*, Oxford 1939, s. 233a.

⁴⁸ Nlaiqe araw àvlos, Polotsky, 48’15.

⁴⁹ Dosł. „rozkazał związać mojego Pana” Rk{e}leye aw{mo}yr paèais, Polotsky, 48’19–20.

⁵⁰ Dosł. „dał” – awc, Polotsky, 48’19.

⁵¹ Dosł. „Rzucili łańcuch na jego szyję” – aynoye oyàaly{sis} apewmoyt, Polotsky, 48’21–22.

⁵² v pàoyit Ntdikai{osynh}, Polotsky, 53’6.

⁵³ noys Nte tMNTnaq, Polotsky, 53’12.

⁵⁴ toysia, Polotsky, 53’12.

⁵⁵ Dosł. „od tych” – NtotW, Polotsky, 53’14–15.

⁵⁶ W znaczeniu „tolerowałem je”.

⁵⁷ Dosł. „dał” – {n}tac, Polotsky, 53’23.

Ty masz [...]. Przybyli na ziemię [...]. Nauki⁵⁸ [...]. Bowiem kto ciebie zapyta, odpowiesz [...] wobec ciebie, jemu dasz [...] wezwij przeciw Tobie [...] wysłuchałeś [...].

Tekst uszkodzony. Zachował się fragmentarycznie.

Od strony 54'2

[...] jakaś rozkosz świata⁵⁹. [...] aż do mojej starości⁶⁰. Znalazłem się, podczas gdy ja...[...] w twoim wielkim imieniu [...] apostoł w świecie [...].

Tekst uszkodzony. Dalsza część homilii zawiera kontynuację modlitwy (s. 54), a od strony 55 rozpoczyna się opowiadanie o śmierci Maniego (tekst uszkodzony). Po śmierci Mani przybywa do Królestwa Światłości (s. 57–58).

Dalsze tłumaczenie od 59'1.

[...] Od tego dnia aż do [...] podczas, gdy jego ciało leżało i jego [...] i jego oczy skierowane i nieruchome⁶¹. Wówczas przyszły do niego trzy Katechumenki wiary⁶²: Banak, Dinak i [...]. Usiadły przed nim, opłakiwały go, położyły swoje ręce na jego oczach. Zamknęły je, ażeby nie były [...]. Ponieważ, gdy jego dusza wyszła [...], ucałowały jego usta⁶³ [...], opłakując go i mówiąc: „Nasz Ojczy, otwórz Twoje oczy i spójrz na nas. Wyciągnij nad nami prawicę Twojej miłości, która jest przepełniona łaską i miłosierdziem [...], gdzie są tysiące, które ty wybrałeś, i dziesiątki tysięcy⁶⁴, które w Ciebie uwierzyły? Z powodu prawdy i uczciwości, którą ty [...] ziemia [...] wszystkie światy wśród twoich kościołów⁶⁵ musiały nieść żałobę po tobie i opłakiwać publicznie w twoich zgromadzeniach⁶⁶. Są rzeczywiście tysiące, o których dałeś świadectwo”. Trzymając ręce nad jego oczami, mówiły te słowa⁶⁷ i płakały. On zaś nie przemówił, lecz pozostał tam w milczeniu. Jego mowa zatrzymała się, jego język został zapieczetowany⁶⁸. Jego usta pozostały. Ucichł. O synowie sprawiedliwości! Błogosławcie te kobiety, dziękujcie im i oddajcie im cześć, mówcie [...], ponieważ zamknęły oczy naszego ojca [...].

Tekst uszkodzony. Opowiadanie kończy epilog, który stanowi skrót przedstawionych wydarzeń.

Dalsze tłumaczenie od strony 60'2.

⁵⁸ Ndogma, Polotsky, 53'27.

⁵⁹ ?āhdonh Nte pkosmos, Polotsky, 54'2. Skoro w *genetivie* użyta została partykuła Nte, możemy przypuszczać, iż rzeczownik, do którego odnosi się dopełniacz, jest nieokreślony. Por. B. L a yt o n, *A Coptic Grammar*, Harrassovitz 2000, s. 113, p. 148.

⁶⁰ mNtāllo, Polotsky, 54'3.

⁶¹ Dośl. „będące cichymi” eyàarK, Polotsky, 59'3.

⁶² kathxoymenh Nte pnaàte, Polotsky, 59'4–5.

⁶³ Dośl. „Bardzo serdecznie przywitali jego usta” – ayRaspaze NtWtapro, Polotsky, 59'9.

⁶⁴ Ntba, Polotsky, 59'13.

⁶⁵ àNtmhte Nnek ekkłhsia Nèi Nkosmos throy, Polotsky, 59'15–16.

⁶⁶ Nserime paràhsia àNneksayàS, Polotsky, 59'16–17.

⁶⁷ Dośl. „powiedziały je” – ayteoyon{e}i, Polotsky, 59'18–19.

⁶⁸ Dośl. „jego język znalazł się przypieczetowujący” – apWles qNtw {ew}{sfragize, Polotsky, 59'20–21.

Oto jest przypomnienie⁶⁹, od dnia jego ukrzyżowania aż do momentu, gdy odszedł. W niedzielę dotarł do Belapat. W poniedziałek oskarżono go. We wtorek [...] umocnił swój Kościół⁷⁰ aż do soboty. Szukano go i skuto go [...] wszyscy jego wrogowie [...]. Zapieczętowano jego więzy i wtrącili go do więzienia. Zakuto go w kajdany w ósmym dniu Emszir⁷¹. Aż do dnia, w którym wstąpił wyżej, minęło dwadzieścia sześć dni, w których pozostawał skuty żelaznymi kajdanami. O godzinie jedenastej wyszedł z ciała i poszedł do mieszkań swojej wielkości, które są w górze⁷². Spotkał swoją Morfe⁷³ [...] światel. Wyszedł na zewnątrz i skoczył w górę w mocy, która poszła za nim. Oto, w ten sposób [...] statua⁷⁴ okazała się u wejścia do świątyni [...] lampa świecąca⁷⁵. Pochwycono go, uniósł się z tego świata [...] skarb [...] wielki sprawiedliwy, który jest święty [...] świat i wszystkie nauki (dogmaty)⁷⁶ [...] wrogowie i złoczyńcy [...].

LA MORTE DI MANI
(I FRAGMENTI DELLA TERZA OMELIA MANICHEA)
LA TRADUZIONE POLACCA

⁶⁹ pRpmeýe, Polotsky, 60'2.

⁷⁰ tewekklhsia, Polotsky, 60'6.

⁷¹ Nméir, Polotsky, 60'10–11.

⁷² anskhnaye NtWMNaq et} àipèise, Polotsky, 60'14–15.

⁷³ awRapanta atewmorph, Polotsky, 60'15.

⁷⁴ éisme, Polotsky, 60'18.

⁷⁵ Dosł. „lampa, która daje światło” – àhbS ettRoyaine, Polotsky, 60'19.

⁷⁶ Ndogma, Polotsky, 60'23.